

Fellesskapsverdiene står sterkere enn antatt

Willy Martinussen

Oppslutningen om de nære fellesskapene synes fortsatt høy i den norske befolkningen, og omsorgen for andre kommer til uttrykk i daglig praksis. Fellesskapsorienteringen henger i en viss grad sammen med den enkeltes sosiale integrering. Fellesskapsverdier avhenger ikke i nevneverdig grad av egeninteresser eller bostedets urbanisering. Både kollektivorientering og innsatsorientering øker med økende utdanning, mens viljen til å omgå lover og regler og likhetsinnstilling avtar med økende utdanning.

Et viktig tema i samfunnsdebatten det siste tiåret er at fellesskapsfølelse og omsorg for andre forvitrer, mens individualisme, materiell grådighet og vilje til å omgå lovene øker i befolkningen. Disse bekymringene kom tydelig til uttrykk i begrundelsen for å opprette Verdiskommisjonen. Endringene sees gjerne i sammenheng med den gjennomgripende utviklingen i utdanning og arbeidsliv, familieliv, reiseliv, massekommunikasjon og kultur. Det er også ganske vanlig å se disse forholdene som nært forbundet, og betrakte forvitringen av sosiale bånd og reduksjonen av sosial integrasjon som årsaken til verdiendringene. Vi skal i det følgende prøve å få et inntrykk av om disse forestillingene har noe for seg.

Det er gjennomført en god del samfunnsvitenskapelige undersøkelser som belyser disse og nærliggende spørsmål. De gir et atskillig mer mangfoldig bilde enn populæroppfatningene i massemediene. Noen av forskningsresultatene presenteres i andre deler av dette nummeret, andre har vært lagt fram i tidligere nummer av Samfunnsspeilet.

I denne artikkelen skal vi konsentrere oss om sammenhengene mellom

fellesskapsverdier og nettverkstilknypning. Vi skal svare på tre typer spørsmål:

- Hvordan er grunnstemningen i befolkningen når det gjelder fellesskapsverdier?
- Ligger kimen til variasjonene i verdier i menneskenes tilhørighet i nærmiljøet?
- Hvordan varierer verdiinnstillingene mellom ulike samfunnsgrupper?

Før vi begynner, kan det være på sin plass å nevne at forskningen peker på både endring og stabilitet i fellesskapsverdiene. Det viser seg for eksempel at vi har hatt en langtidsendring av de holdningene som har å gjøre med lydighet overfor autoriteter av forskjellig slag, slik at befolkningen nå gjennomsnittlig sett er mer demokratisk innstilt og mindre autoritær enn for et halvt århundre siden (Jenssen 1990). Det synes også godt gjort at den strenge arbeidsmoralen som var utbredt i første halvdel av dette hundreåret er blitt mye svakere (Almås mfl. 1995). Det ser også ut til at normene som har med kjønnslig omgang, ekteskap, abort, selvmord med mer er blitt noe mer liberale (Listhaug 1998). Dogmetroen har også avtatt

langsomt. Derimot synes allmennreligiøsiteten å ha holdt seg (Repstad 1996). Oppslutningen om velferdsordningene har heller økt enn avtatt (Martinussen 1996). Samtidig kan det se ut som vi har hatt en viss økning i egoismen fra 1980-årene (Hellevik 1996). Fellesskapsfølelse og sosial integrering har endret seg på forskjellig vis, men det er vanskelig å påstå at de sosiale nettverkene og båndene er blitt svakere enn tidligere sånn i sin alminnelighet (Statistisk sentralbyrå 1998).

Individualisme og selvhevdning eller kollektivism og lovlydighet?

I undersøkelsen fra 1996 ble folk bedt om å ta stilling til en rekke spørsmål som kan indikere om de er fellesskapsorienterte eller individualistisk innstilte. Disse spørsmålene har form som påstander man kan si seg enig eller uenig i. To grupper av slike påstander går i den ene retningen, to i den andre. I tabell 1 har vi framstilt svarene på spørsmålene som søker å måle de holdningene man mener er på frammarsj. Som vi kan se, dreier de to spørsmålsgruppene som ligger nærmest verdikommisjonens bekymringer seg om henholdsvis å

Datagrunnlaget

Resultatene som legges fram nedenfor er basert på en landsrepresentativ intervjuundersøkelse gjennomført høsten 1996. Undersøkelsen kalles "Velferdsstatens gleder og byrder". Statistisk sentralbyrå sto for den praktiske delen av undersøkelsen, som besto av telefonintervjuer med 2 424 personer i alderen 18-79 år. 1 932 av disse fylte også ut et spørreskjema som ble sendt i posten. Hovedtemaet for undersøkelsen var befolkningens forhold til velferdsstaten, deres egen velferdssituasjon, og deres oppfatninger av fordelingen av velferdsgoder. Kvaliteten av det innsamlede materialet er vurdert til å være god (Sundvoll 1997).

belønne ekstra godt de som står på og lykkes i yrkeslivet, og om at lover og regler er til for å omgås. Spørsmålene som søker å få et inntrykk av fellesskap og omfordeling, er om viktigheten av vennskap og tilknytning til andre, og om begrensninger av materielle forskjeller mellom mennesker. Svarene på dem er framstilt i tabell 2.

Sterk innsatsorientering...

Resultatene som kommer fram i tabell 1 gir samme inntrykk som andre undersøkelser fra de senere årene (Martinussen 1988, 1993, Jensen og Martinussen 1994, Listhaug 1998). De viser et nokså sammensatt verdibilde. På den ene siden: Man skal ha igjen for innsats i utdanning og arbeidsliv. Det gjelder både i form av lønn og pensjon. På den andre siden: Det er tvil om i hvilken grad inntektsforskjeller er drivkraft for den enkeltes innsats eller om alle tjener på høye lederlønninger. I reaksjonene på påstandene som går i denne retningen ligger tyngden på uenig-siden. Og som vist mange ganger tidligere, men ikke tatt med her: Flertallet i den norske befolkningen mener det

bør skapes like muligheter for folk, og at det er viktig å ha et omfordelingssystem som gjør at alle får sine behov dekket (Aalberg 1998).

...men innenfor lover og regler

Og det skal gå rett og riktig for seg. En klar majoritet mener at man ikke skal omgå loven eller se bort fra samfunnsnormene i spesielle tilfeller, og det er liten forståelse for de som snyter på skatten (Listhaug 1998). I nær tilknytning til disse meningene er den utbredte oppfatningen at man skal kunne gi fra seg egne goder til fordel for andre, uten å få noe direkte igjen for det.

Majoriteten er fellesskapsorientert...

Vi får bekreftet resultatene fra tidligere undersøkelser om den store vekten folk legger på menneskelig

fellesskap. De tre påstandene om dette ble introdusert slik: "Forholdet mellom den enkelte og samfunnet diskuteres ofte. Her følger noen meninger man ofte hører i denne diskusjonen. Hvor enig eller uenig er du i følgende?" Her viser det seg at vennskap prioriteres foran selvstendighet og frihet, og bare et lite mindretall slutter opp om forestillingen at den som står alene, står sterkest.

...men den enkelte skal være sin egen rikdoms smed

Derimot får vi bestyrket inntrykket fra tabell 1 når det gjelder fordelingen av økonomiske goder. Bare et lite mindretall synes det er rettferdig å gi alle like mye. Folk synes også det er rettferdig at rike kan skaffe seg finere bolig enn andre. Og myndighetene bør ikke sette noen

Tabell 1: Innsatsorientering og vilje til å omgå lover og regler. Prosent. N= 1 922

	Helt enig	Delvis enig	Både og. Kan ikke svare	Delvis uenig	Helt uenig
Belønning etter innsats					
- Mennesker som arbeider hardt, fortjener å tjene mer enn personer som ikke arbeider hardt	57	29	9	3	2
- De som har betalt mye skatt mens de var yrkesaktive bør få høyere alderspensjon enn de som har betalt lite skatt	32	32	14	11	11
- Bare hvis inntektsforskjellene er tilstrekkelig store, er det en drivkraft for den enkeltes innsats	7	23	33	19	18
- Dersom lederne i næringslivet tjener gode penger, tjener alle på dette i lengden	7	22	31	21	19
Omgåelse av lovene					
- Det er i orden å omgå loven så lenge en ikke bryter den direkte	5	14	24	18	39
- For å leve et personlig rikt liv med frihet til utfoldelse, er det av og til nødvendig å se bort fra samfunnets lover og regler	4	12	13	18	53
- Skattenivået i Norge er så høyt at en kan forstå de som lar være å oppgi hele sin skattbare inntekt i selvangivelsen	10	16	12	16	46
- Det er meningsløst å gi avkall på egne goder til fordel for andre, dersom en ikke får noe igjen for det	7	13	24	26	30

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

øvre inntektsgrense. Derimot mener majoriteten av de som har et standpunkt at rike mennesker ikke bør kunne kjøpe seg helsetjenester som ikke alle har tilgang til.

Nå kan man innvende at det skal mye til for ikke å si seg enig i det første av de tre utsagnene om fellesskap med andre, siden det ikke peker på baksiden av medaljen. Og tallene for de øvrige påstandene må heller ikke tolkes helt bokstavelig. Vi skal imidlertid ikke bruke enkelt-utsagnene hver for seg i den videre analysen.

Tabell 2 viser andelene som slutter opp om utsagnene som dreier seg om fellesskap med andre og deling av goder.

Grupperingen av utsagnene i tabellene 1 og 2 styrkes når vi ser på sammenhengen i svarfordelingene. Både korrelasjonene mellom variablene enkeltvis og faktoranalyser viser at det er grunnlag for å slå svarene sammen til samlemaal, slik at

den videre analysen kan forenkles. Følgelig har vi konstruert enkle (additive) indekser for henholdsvis innsatsorientering, lovulydighet, kollektivorientering og likhetsinnstilling, i den rekkefølge disse verdiene kommer til uttrykk i tabellene 1 og 2. Sammenhengene mellom disse indikatorene er jamt over forholdsvis svake, noe som for eksempel betyr at mange samtidig kan være innsats- og kollektivorientert.

Mange er skeptiske til den typen indikatorer det her er snakk om. Siden det i stor grad dreier seg om politiske verdier, kan vi til en viss grad sjekke gyldigheten ved å studere hvordan folks innstillinger henger sammen med deres partitilknytning. Det gjør vi i tabell 3, som viser andelen innsatsorienterte, lovulydige, kollektivorienterte og likhetsinnstilte etter stemmegivning. Hva som ligger i de fire uttrykkene er forklart i rammen nedenfor.

Siden det bare er 13 tilhengere av Rød Valgallianse (RV) i materialet,

må tallene for dette partiet tolkes med stor varsomhet.

Resultatene i tabell 3 stemmer helt med det en skulle vente. Den klart mest partipolitisk relevante verdien - som dreier seg om man skal begrense økonomiske ulikheter eller ikke - viser det største spennet. Her finner vi at tilhengere av RV og SV klarest går inn for offentlig styrt utjamning. På den andre siden av denne skalaen finner vi Høyres velgere. Omvendt er Høyres og Fremskrittspartiets velgere de klart mest innsatsorienterte, med RVs og SVs velgere på den andre siden av skalaen. Når det gjelder vilje til å omgå samfunnets lover, skiller Fremskrittspartiets velgere seg ut som de minst lovlydige. Kollektivorienteringen varierer ikke så mye mellom partiene, men Fremskrittspartiets velgere er noe mindre fellesskapsorienterte enn velgerne til resten av partiene.

Vi må kunne konkludere med at våre fire verdiindikatorer fanger

Tabell 2: Fellesskapsinnstilling og likhetsorientering. Prosent. N= 1 922

	Helt enig	Delvis enig	Både og Kan ikke svare	Delvis uenig	Helt uenig
Fellesskap med andre					
- Det er vanskelig å klare seg uten tryggheten og følelsen av tilhørighet mellom venner	65	23	9	2	1
- Nært vennskap med andre mennesker er mer verdifullt enn stor selvstendighet og frihet	48	29	19	3	1
- Den som står alene står på mange måter sterkest, siden han eller hun slipper å ta hensyn til andre	3	12	25	17	43
Økonomisk likhet					
- Den mest rettferdige måten å fordele økonomiske goder og byrder på, er å gi alle like mye	7	12	14	21	46
- Det er urettferdig at velstående personer kan kjøpe seg finere bolig enn folk med dårlig råd	7	9	14	20	50
- Myndighetene burde sette en øvre grense for hvor mye penger en enkelt person kan tjene	14	14	6	11	55
- Det er urettferdig at rike mennesker kan kjøpe seg helsetjenester som ikke er tilgjengelig for vanlig folk	28	20	15	18	19

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

Sentrale begreper

Som "innsatsorientert" er regnet de som i overveiende grad har sagt seg helt eller delvis enig i utsagnene i første halvdel av tabell 1.

Som "lovulydig" er regnet de som har sagt seg enig i flere av utsagnene i andre halvdel av tabell 1, og som ikke har erklært seg uenig i de øvrige av disse utsagnene.

Som "kollektivorientert" er regnet de som minst har sagt seg delvis enig i to og helt enig i det tredje av utsagnene i første del av tabell 2.

Som "likhetsinnstilt" er regnet de som har sagt seg enig i flere av utsagnene i andre halvdel av tabell 2, og som ikke har sagt seg uenig i de øvrige av disse utsagnene.

Tabell 3: Fellesskapsverdier, etter stemmegivning. Prosent

Verdi	Parti							
	RV	SV	AP	SP	V	KrF	H	FrP
Innsatsorientert	(8)	8	25	21	25	20	46	40
Lovlydig	(8)	17	21	23	12	12	15	38
Kollektivorientert	(62)	55	54	45	51	57	42	34
Likhetsinnstilt	(62)	40	27	26	19	26	8	18
N	13	141	744	234	85	125	411	152

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

opp variasjoner i samfunnsborger-nes holdninger til fellesskapet, og at vi kan gå videre med analysen.

Fellesskapsverdier og tilknytning til nærmiljøet

Springer så norske samfunnsborgeres innstilling til innsatsbelønning, likefordeling, samhörighet og lovlydighet ut av deres sosiale tilhörighet, slik at en forvitring av de sosiale relasjonene kan tenkes å føre til endringer i disse verdiene? Og omvendt: Kan det tenkes at minskende vekt på fellesskapsverdier i sin tur svekker den sosiale integrasjonen? Her kommer vi ikke lenger enn å peke på eventuelle sammenhenger, for det krever andre typer undersøkelser hvis vi vil avdekke hvilke endringer som kan være i gang.

Det er ikke enkelt å finne noe samlet uttrykk for den enkeltes sosiale integrering, for den kan bestå i mange forskjellige ting. Her er det nødvendig å begrense analysen, og vi skal konsentrere oss om indikatorer på tilknytning til nærmiljøet gjennom det å hjelpe hverandre, kontakt med nære personer og medlemskap i foreninger på lokalplanet. Nærmere bestemt har vi opplysninger om i hvilken grad den enkelte har gitt praktisk hjelp av forskjellig slag til familie og andre i lokalsamfunnet, hvor god tilgang på slik hjelp hun eller han har, kontakt med foreldre, kontakt med na-

boer, nære venner, samlivsstatus, medlemskap i foreninger og deltakelse i møter av forskjellig slag.

Vi har ikke mistet kontakten med hverandre

Vår undersøkelse viser at klare majoriteter av befolkningen har tilgang på hjelp til for eksempel barnepass eller bygge- og håndverksarbeid, låner ting av naboene, kan få lånt mindre pengebeløp øyeblikkelig og liknende. Det er også over halvparten som har slektninger eller bekjente de kan få hjelp med medisinsk eller økonomisk fagkunnskap av, mens bare tredelen har slik tilgang på juridisk faghjelp. De forholdsvis få som ikke selv er i stand til å klage skriftlig på en offentlig avgjørelse, kan i tre firedeler av tilfellene få hjelp til det.

To tredeler av befolkningen har regelmessig ytt forskjellige typer hjelp til andre i løpet av det siste året. En stor del av denne hjelpen dreier seg om barnevakt, husarbeid, vedlikeholdsarbeid, innkjøp, dugnad og besøk av syke eller gamle. Mindre andeler gjelder arrangering av idrettsstevner, løsning av problemer overfor offentlige myndigheter og liknende. Hjelpen går først og fremst til slektninger og venner, men også i stor grad til naboer, arbeidskamerater og andre.

Omkring 80 prosent av de som har foreldre i live, snakker med dem minst et par ganger i uka. En god del av dette er telefonkontakt, for levekårsundersøkelsene viser at om trent halvparten av den voksne befolkningen som ikke bor sammen med foreldrene, treffer dem ukentlig eller oftere. Under 20 prosent kjenner få eller ingen av naboene sine. Bare 3 prosent har ingen nære venner i omgangskretsen utenom husstanden, ca. 10 prosent har 1-3, og omkring halvparten regner over 10 personer i omgangskretsen som sine nære venner. Levekårsundersøkelsene viser at andelen uten en fortrolig venn utenom egen familie er omkring 15 prosent.

Det viser seg at folk er engasjert i ulike typer av hjelpevirksomhet. Vi må skille mellom de som først og fremst hjelper andre med tradisjonelle omsorgsoppgaver og de som deltar i dugnader, vedlikeholdsarbeid og arrangementer av forskjellig slag. Kvinner hjelper mer enn menn på den første måten, menn mer enn kvinner på den andre. Videre er det forskjellige mennesker som har tilgang på ulike typer hjelp: Noen har lett for å få ekspert-hjelp av forskjellig slag, andre har lettere tilgang på hjelp til omsorgsoppgaver. De førstnevnte har gjerne høyere utdanning enn de sistnevnte. Vi kan imidlertid ikke gå nærmere inn på de forskjellige typene av nettverkstilknytning her.

Spiller så den sosiale integreringen noen rolle for fellesskapsverdiene? Det vil bli en uoversiktlig mengde tall å vise sammenhengene mellom de indikatorene vi nå har nevnt og de fire målene på fellesskapsverdier. Vi får derfor nøye oss med en sammenfatning ved hjelp av ord, selv om den statistisk orienterte leseren vil savne mer eksakte tallmessige uttrykk.

Hovedinntrykket er at *det er ingen eller bare svake sammenhenger mellom sosial integrering og fellesskapsverdier*. De tendensene vi ser, kan oppsummeres slik:

- Enslige er noe mer innsatsorienterte enn andre. Prinsippet om belønning etter prestasjon står sterkest blant dem som har lett tilgang til eksperthjelp av forskjellig slag.
- Jo mer religiøst aktiv man er, dess mer lovlydig er man. Lovlydigheten øker også med økende organisasjonsaktivitet generelt.
- Kollektivorienteringen er noe høyere blant gifte og samboende enn blant enslige og skilte, og den øker med økende nabo-skapsintegrering og med muligheten for å få praktisk hjelp i hverdagslivet.
- De religiøst integrerte er mer likhetsinnstilte enn andre. De som lett kan få eksperthjelp blant sine kjente, er mindre likhetsorienterte enn andre.

Disse sammenhengene virker stort sett rimelige, og er i tråd med utbredte forestillinger, slik de for eksempel kom til uttrykk i forbindelse med opprettelsen av Verdikommisjonen. Enkelte av dem ser også ut til å virke sammen, slik at hvis man for eksempel både er godt integrert i familie, lokalsamfunn og foreningsliv, vil også sjansen være stor for at man er klart fellesskapsinnstilt. Dette stemmer med andre undersøkelser av liknende art (Jenssen 1993).

Fellesskapsverdier i noen utvalgte samfunnsgrupper

Den mest nærliggende forklaringen på de jamt over svake sammenhengene mellom sosial integrering og fellesskapsverdier, er kanskje at samfunnsborgernes verdier på dette området følger deres egeninteresser

og daglige behov heller enn deres sosiale forankring. Vi skal undersøke en slik forklaring ved å se på variasjonene i verdier etter inntekt, omsorgsforpliktelser og omsorgsbehov. En annen mulig kilde til variasjon er de mer grunnleggende forskjellene mellom mennesker i sosialisering. Vi vet for eksempel at kvinner og menn er oppdratt forskjellig, kanskje særlig i de eldre generasjonene. Det er vel heller ikke urimelig å tro at yngre mennesker som har gjennomgått den langvarige utdanningen vårt prestasjonssamfunn krever, skulle ha utviklet andre verdier enn de eldre med kortere utdanning. En tredje mulig forklaring på verdiforskjellene synes å ha vært viktig i forbindelse med opprettelsen av Verdikommisjonen, nemlig den at oppvekst og bosted i mindre lokalsamfunn fremmer utvikling av fellesskapsverdier, til forskjell fra oppvekst og bosted i større byer.

Egeninteresse

En rekke mulige indikatorer på den enkeltes interesse i et sterkest mulig fellesskap, både lokalt og nasjonalt, er blitt undersøkt. Blant disse kan vi nevne den enkeltes helsetilstand, økonomiske problemer i familien, antall mindreårige barn i familien, antall pensjonister i familien, om en selv eller ens nærmeste ansees å trenge pleie eller annen offentlig hjelp med mer. Vi finner bare svake eller ingen sammenhenger mellom slike forhold og fellesskapsverdier. Det kan virke som om avhengigheten av et fellesskap må være opplevd helt konkret før verdiene påvirkes av den. Det viser seg nemlig at de som har mottatt offentlig hjelp eller stønad i en eller annen form i løpet av de tre siste årene er tydelig mer kollektivorientert og likhetsinnstilt enn resten av befolkningen. De er også klart mindre tilbøyelige enn andre til å si at lovene kan omgås i visse tilfeller. Derimot

skiller de seg ikke særlig fra gjennomsnittet i innsatsorientering.

Det er også en viss sammenheng mellom verdiinnstillingene og hvor godt familien greier seg økonomisk. Likhetsinnstillingen øker og innsatsorienteringen avtar med avtakende økonomisk styrke. Det er de som klarer seg godt som i størst grad kan tenke seg å omgå lover og regler. Kollektivfølelsen henger derimot ikke sammen med familiens økonomiske situasjon. Vi finner den samme tendensen, men i svakere grad, når vi sammenholder verdiinnstillingene med den enkeltes inntekt.

Skal vi prøve på en sammenfatning, synes det rimelig å si at fellesskapsorienteringen er størst blant de som trenger fellesskapet aller mest, men at for flertallet er sammenhengen mellom egeninteresser og fellesskapsverdier svak.

Sosialisering

Er det forskjeller i verdioppfatning mellom kvinner og menn og mellom forskjellige generasjoner som kan forklares med deres ulike sosialisering? Er kvinner mer fellesskapsorienterte enn menn, og eldre – oppvokst under trangere kår enn yngre – mer fellesskapsorienterte enn etterkrigsgenerasjonene? Disse spørsmålene kan i sin helt generelle form besvares kort, men de er stilt litt for unyansert. Det korte svaret er imidlertid slik: Kvinner er noe mindre innsatsorienterte og lovlydige enn menn, og de er mer kollektivorienterte og likhetsinnstilte enn menn. Lovlydigheten er noe svakere blant de yngre enn for øvrig, men ellers er det ingen forskjeller mellom aldersgruppene i de verdioppfatningene vi ser på her.

Nyansene i dette bildet kan leses ut av tabell 4. Her ser vi hvordan

Tabell 4: Fellesskapsverdier, etter alder og kjønn. Prosent

	18-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år
Menn						
Innsatsorientert	26	36	28	35	36	34
Lovulydig	27	30	20	15	25	21
Kollektivorientert	34	41	46	41	43	24
Likhetsinnstilt	15	17	20	16	26	38
N	279	271	276	197	134	104
Kvinner						
Innsatsorientert	19	23	25	23	31	14
Lovulydig	30	15	13	15	18	12
Kollektivorientert	50	55	49	48	49	33
Likhetsinnstilt	23	25	24	27	28	28
N	242	266	252	188	115	110

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

samfunn, hvor lover og regler må følges slik at en grunnleggende tillit til systemet består. Kollektivorienteringen øker noe med økende utdanningsnivå, og igjen kan vi tenke oss at økt utdanning gir innsikt i forutsetningene for et velfungerende samfunn. Likhetsinnstillingen er høyest blant de lavest utdannede, og avtar noe med økende utdanning.

De sammenhengene figur 1 viser finner vi igjen i de forskjellige aldersgruppene, men de er klartest blant de middelaldrende og svakere blant de unge. Derimot er det mer interessante samspill mellom utdanning og kjønn. For å si det enkelt, ligger innsatsorienteringen på omtrent samme nivå for kvinner og menn på det laveste utdanningsnivået. Men mens menns innsatsorientering stiger med økende utdanning, spiller ikke utdanningen noen rolle for kvinners innsatsinnstilling. I gjennomsnitt gir dette den kjønnsforskjellen vi har nevnt tidligere.

kollektivfølelse, likhetsinnstilling, innsatsorientering og lovulydighet varierer med alderen for henholdsvis kvinner og menn. Det er to grupper som i større utstrekning enn de øvrige ikke har kunnet gi noe svar på enkelte av de ulike spørsmålene, nemlig unge menn og gamle kvinner. Dette må vi ta hensyn til når tallene tolkes.

Som vi ser, er kvinner mer kollektivorienterte og likhetsinnstilte, og mindre innsatsorienterte og lovulydige enn menn i alle aldersgrupper, med to unntak. Gamle menn er noe mer likhetsinnstilte enn gamle kvinner, men her må vi ta i betraktning den høye vet-ikke-prosenten blant de sistnevnte. Unge kvinner ligger umerkelig over unge menn i lovulydighet. Også her kan både-og-tendensen i svarene til unge menn virke inn.

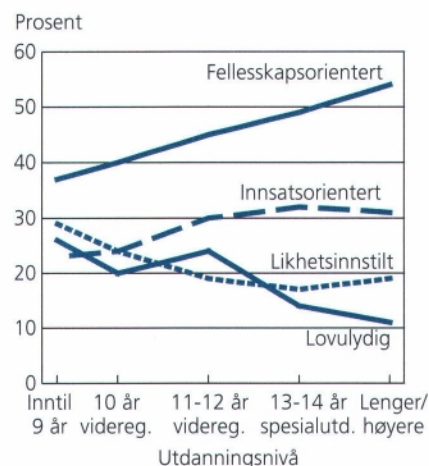
Det mest slående ved tabellen ellers, er at forskjellene mellom aldersgruppene jamt over er små. Skulle vi trekke fram noen avvik fra gjennomsnittet, måtte det bli de yngre kvinnes høyere kollektiv-

orientering, i kontrast til de gamle menn, som ligger lavest her.

Hva så med virkningene av utdanning? Har det økende utdanningsnivået, og presset i retning av å utdanne seg for å henge med i et mer og mer hektisk arbeidsliv, ført til endringer i fellesskapsverdiene? For å svare på dette spørsmålet har vi delt svargiverne inn etter utdanningsnivå, med de som har grunnskole lavest og de som har en lengre høyskole- eller universitetsutdanning høyest. Sammenhengen mellom fellesskapsverdier og utdanning er vist i figur 1.

Her avviker tendensene fra en enkel forestilling om at den økende utdanningen fører til forvitring av fellesskapsverdier. Det er riktig at prestasjonsorienteringen øker med økende utdanning. Men det gjør også lovulydigheten; viljen til å omgå lovene er størst blant dem med lavest utdanning, og minst blant dem med den lengste utdanningen. Dette kan tolkes som at langvarig utdanning skaper forståelse for nødvendigheten av et velordnet

Figur 1: Fellesskapsverdier, etter utdanning. Prosent

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

Tendensen er noe tilsvarende for likhetsinnstilling. Utdanningsnivået spiller liten rolle for kvinners (relativt høye) likhetsorientering, mens den for menn avtar tydelig med økende utdanning. Akkurat samme mønster, men med motsatt fortegn, finner vi for kollektivorienteringen: Den er høyere enn gjennomsnittet for kvinner på alle utdanningsnivå, og øker med økende utdanning for menn. Når det gjelder lovlidighet er sammenhengene annerledes. Viljen til å omgå lovene avtar med økende utdanning, klarere for kvinner enn for menn.

Bosted

Mange hevder at den beste garantien for bevaring av fellesskapsverdiene er at vi holder på bosettingsmønstret her i landet, og at småsamfunnene er å foretrekke foran storbyenes løsere sosiale relasjoner. Det er vanskelig å undersøke om dette holder stikk, dels fordi man tenker på oppvekst i små og tette lokale miljø når man ser for seg et idealsamfunn, dels fordi det er vanskelig å avgrense og gradere lokalsamfunn etter slike kvaliteter det her tenkes på.

Vi har i en tidligere undersøkelse lett etter bekreftelse på denne antakelsen, uten å finne det (Martinussen 1993, 1994). Når vi nå prøver på nytt, finner vi ingen forskjeller i fellesskapsverdiene mellom bykommuner og landkommuner. Heller ikke en finere inndeling med Oslo for seg, andre større byer, mindre byer og landkommuner viser nevneverdige forskjeller i verdier.

Når svargivernes bostedskommune deles inn etter hva slags næringer som er dominerende, kommer det også fram forholdsvis små forskjeller. Kollektivorienteringen er litt høyere enn gjennomsnittet blant dem som bor i landkommuner med

mye servicevirksomhet. Innsatsorienteringen er litt lavere i primær- og sekundærnæringskommuner enn i kommuner hvor servicevirksomhet dominerer. Likhetsinnstillingen er litt lavere enn ellers i sentrale servicekommuner. Viljen til å omgå lovene er litt høyere i kommuner som domineres av landbruks- og industrivirksomhet sammenliknet med andre typer kommuner. Disse ubetydelige variasjonene kan nok ha sine rimelige forklaringer, men de gir ingen entydig støtte til antakelsen om økende sosial forvitring med økende urbanisering.

Avslutning

Forestillingen om forvitring av sosiale bånd og endring av samfunnet i retning av mer individualistiske verdier får forholdsvis liten støtte i de senere års forskning. Enkelte tendenser i det materialet som er analysert her, kan det likevel være verd å merke seg. En av dem er de yngres noe større vilje til å omgå lover og regler sammenliknet med eldre. Bare tiden kan vise om dette er en varig generasjonsforskjell, og i hvilken grad den kommer til å motvirkes av den høyere utdanningen yngre generasjoner vil ha. En annen tendens er økningen i innsats- og ulikhetsinnstilling med økende utdanning blant menn, noe som skaper større avstand til kvinners verdier. Vil dette føre til tydeligere forskjeller i fellesskapskultur mellom kvinner og menn etter hvert som utdanningsnivået stiger i befolkningen?

Litteratur

Almås, Reidar mfl. (1995): *Fra plikt-samfunn til mulighetstorg*, Senter for bygdeforskning, rapport 5/95.

Hellevik, Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv*, Oslo: Universitetsforlaget, kap. 4.

Jenssen, Anders Todal (1990): "Ungdommen har snart ikke respekt for noe ...", *Tidskrift for samfunnsforskning*, 31, 341-365.

Jenssen, Anders Todal (1993): *Verdivalg. Ny massepolitikk i Norge*, Ad Notam Gyldendal.

Jenssen, Anders Todal og Willy Martinussen (red.) (1994): *Velferdsstaten i våre hjerter*, Ad Notam Gyldendal.

Listhaug, Ola (1998): Sentrale verdier endrer seg sakte, *Samfunnsspeilet*, 1998, 3, Statistisk sentralbyrå.

Martinussen, Willy (1988), *Solidaritetsens grenser*, Oslo: Universitetsforlaget.

Martinussen, Willy (1993): *Velferdsfellesskap. Medvirkning og solidaritet i nærmiljø, yrkesliv og politikk*, ALLFORSK, Universitetet i Trondheim.

Martinussen, Willy (1996): "Ambivalent velvilje" i Håkon Lorentzen (red.): *Forståelser av fellesskap*, Norges forskningsråd, Kultur og samfunn.

Repstad, Pål (1996): *Religiøst liv i det moderne Norge. Et sosiologisk kart*, Høyskoleforlaget AS.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Sosialt utsyn 1998*, Statistiske analyser 22, kap 9.

Sundvoll, Anne (1997): *Undersøkelsen om velferdsstatens gleder og byrder*, Notater 97/3, Statistisk sentralbyrå.

Aalberg, Toril (1998): "Norske likhetsverdier i et komparativt perspektiv", *Tidskrift for samfunnsforskning*, 39: 490-515.

Willy Martinussen
er professor i sosiologi ved NTNU, Trondheim.